

Тетяна Глушко

ГЛУШКО Тетяна Петрівна — кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія, філософія економіки, теорія духовного капіталу, філософія освіти.

ДИДАКТИЧНИЙ ВИМІР ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗНАННЯ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ДУХОВНОГО КАПІТАЛУ

Стаття присвячена аналізу дидактичного потенціалу філософсько-економічного знання та його ролі у формуванні духовного капіталу суспільства.

Ключові слова: *глобалізація, духовний капітал, економічна культура, філософія економіки, філософія освіти.*

Соціальні виклики постіндустріальної цивілізації спричиняють сутнісну трансформацію вимог до викладання філософських дисциплін як у загальноосвітньому, так і спеціалізаційному контекстах. Високоєфективна діяльність освітянина-філософа передбачає сьогодні не лише вмилу реалізацію професійних навичок у сфері висвітлення класичних проблем філософії, але і вміння застосовувати їх до будь-якої сфери соціально-значимого знання — освіти, економіки, права, політики тощо. Стосовно ж підготовки майбутніх кваліфікованих викладачів філософських дисциплін, які змогли б себе реалізувати у системі глобалізаційних викликів, то вона потребує репрезентації усього комплексу новітнього філософського знання у його системній єдності.

Суттєві зрушення у соціальній сфері XXI століття вимагають формування освітніх програм, які включають в себе

не лише класичні тенденції у сфері філософських пошуків, але орієнтуються і на ефективне застосування здобутків класичного філософування у контексті соціально-філософського аналізу. Саме тому важливим аспектом підготовки фахівців-освітян сьогодні стає філософія освіти, соціологів — соціальна філософія, юристів — філософія права, психологів — філософія психології, економістів — філософія бізнесу та господарства, значно рідше філософія економіки. Основним завданням пропонованої статті є аналіз дидактичного виміру саме філософсько-економічного знання.

Як і будь-який напрям сучасної практичної філософії, філософія економіки передбачає не лише потужний аналітичний потенціал, але і не менш суттєвий дидактичний вектор [4]. В умовах формування інформаційної цивілізації, із характерними їй процесами перманентного приросту світоглядного економічного знання (поява нових концепцій, теорій, парадигм), дидактика, як теорія освіти, стає невід'ємною складовою філософсько-економічних досліджень. Зумовлюється це, перш за все, пошуком нових методів та засобів ефективного засвоєння динаміки соціально значимого знання.

Основні питання дидактики (чому навчати? як навчати? навіщо навчати?) у вимірі сучасної філософії економіки набувають особливої актуальності, перш за все, у сфері формування «духовного капіталу» українського суспільства. Поняття «духовний капітал» стає надзвичайно важливою категорією сучасної філософії, адже якщо для суспільств «другої хвилі» засадничим джерелом суспільного розвитку був фізичний або *матеріальний капітал* (детально проаналізований К. Марксом), то інформаційне економічне середовище «третьої хвилі» передбачає принципово інші форми капіталу, перш за все, *капіталу духовного*, сутнісні риси та практичне значення якого аналізуються у роботах П. Бурдье, Ф. Фукуями, О. Тоффлера.

Категорія «духовний капітал» на сьогоднішній день є вже досить структурованою і включає в себе такі форми свого проя-

ву як людський або інтелектуальний капітал (здібності, знання і компетенція), соціальний капітал (суспільні норми та цінності), структурний капітал (ефективна організація соціального простору), а також символічний капітал, що являє собою символічне оформлення та санкціонування різних форм соціальної практики у межах впливової системи цінностей. Є ще культурний капітал який стає показником розвитку культури суспільства у всіх формах її прояву (наука, мистецтво, література тощо).

В умовах суспільства постмодерної епохи саме духовний капітал забезпечує формування — на рівні повсякденної соціальної свідомості — високого рівня усвідомлення не лише індивідуального, але і колективного характеру економічних процесів як суттєвого показника їхньої соціальної дієвості. За умови недостатнього розвитку духовного капіталу у суспільстві зростає загроза соціально-психологічного відчуження і відчутного зниження рівня соціальної довіри, саме тому «першими результатами інтеграції духовних сфер мають стати соціальна картина світу та ідеологія як такі, що дають поштовх духовному життю суспільства» [3, с.9].

Враховуючи, що за визначенням Ф. Фукуями «економічна діяльність є найважливішою частиною соціального життя, в ній принциповим чином задіяні всі можливі норми, правила, моральні зобов'язання та інші суспільні навички людського існування, із яких це життя складається» [7, с.20], її соціально-філософський аналіз передбачає звернення до ґрунтового дослідження міри розвитку духовного капіталу у економічній підсистемі соціуму як суттєвого показника її продуктивності. Адже, як відзначав свого часу І. Франко, самореалізація суспільства як народу, перш за все, передбачає його самореалізацію у духовній сфері.

Особливо слід зважити на те, що кризові стани соціально-економічного середовища на пострадянських просторах досить часто зумовлюються такими чинниками як недостатня структурна організованість економіки, що орієнтована на застарілі моделі соціально-економічних відносин, як недовив-

робництво не лише матеріальне, але і духовне, що проявляється у браку креативних соціально-економічних рішень, а також переспоживання запозиченого від інших, більш ефективних соціальних систем, духовного капіталу.

Аналізуючи духовно-практичне середовище сучасного українського суспільства у вимірі його соціальної ефективності, а саме рівень розвитку людського та соціального капіталів, які є основою усіх інших форм духовного капіталу, достатньо звернути увагу на міру вдосконалення освітніх програм у контексті болонського процесу. Свідомий розвиток інтелектуального капіталу вимагає впровадження ефективних дидактичних методик, їх обґрунтування та перманентного удосконалення і передбачає впровадження відповідних вимогам часу освітніх програм, спрямованих на розвиток духовного капіталу соціуму як основи формування ефективного соціально-економічного середовища.

Однією із соціально обумовлених освітніх програм, що потребує свого висвітлення як на рівні загальноосвітнього виміру філософського знання, так і у вимірі його спеціалізаційному контексті стає філософія економіки. Адже «вся багатоманітність проявів філософії економіки у формі такої структури як духовний капітал суспільства розкривається... крізь призму її функціонування у якості способу мислення, що пронизує всі сфери соціального буття та засвідчує свою присутність у таких важливих його вимірах як світогляд, ідеологія та соціальна практика» [4, с.77–78].

Актуалізація дидактичного потенціалу філософсько-економічного знання зумовлюється також і потребою у прискоренні ефективності соціально-економічних процесів, адже «можна говорити і про економію у контексті зменшення часу, за який суспільство зробить крок у своєму розвитку» [3, с.7]. На сьогоднішній день філософія економіки включає у себе такі структурні рівні як філософія бізнесу та філософія менеджменту, а також філософія господарства та філософія управління, що потребують визначення меж своєї соціальної швидкості та ефективності.

Теоретичні підрозділи сучасного філософсько-економічного знання являють собою відносно самостійні напрями досліджень, що є показником рівня розвитку духовного капіталу суспільства у всій різноманітності його форм. Відповідно, кваліфікована підготовка фахівця-економіста не може сьогодні бути повноцінною без опанування основних теоретико-методологічних засад філософії бізнесу та філософії господарства, а філософія управління стає, у нових соціальних умовах, важливим підґрунтям не тільки економічної, але і політологічної та соціально-психологічної освіти.

Практична філософія сучасності в цілому та філософія економіки, зокрема, стає, таким чином, суттєвим джерелом продукування та удосконалення людського і соціального капіталів суспільства у сфері економіки, що передбачають напрацювання і закріплення на рівні суспільної свідомості та ідеології ефективних — в умовах формування нового типу соціальної структури — необхідних знань, навичок та вмій, відповідної соціально-комунікативної компетенції, а також відповідних норм та цінностей соціальної поведінки, що стають підґрунтям формування символічного та структурного капіталів соціуму, які, у свою чергу, проявляються на рівні його ефективної соціально-економічної та політичної організації.

Однією із аксіом сучасної філософсько-економічної думки стає твердження про те, що соціальний капітал, тобто норми суспільної комунікації та актуалізовані у її межах цінності, як і будь-яка інша форма духовного капіталу, «формується із пріоритету суспільних чеснот над індивідуальними» [7, с.54]. На жаль, ця теза далеко не у всіх сучасних суспільствах сприймається на ментальному та соціально-ідеологічному рівнях як сама собою зрозуміла. У суспільствах із високими показниками фамілістичних засад соціальної ієрархії, до яких належить і українське суспільство, вона все ще потребує свого теоретичного доведення та практичного обґрунтування, у першу чергу, у сфері освіти як основного джерела формування духовного капіталу.

Досить показовим, у цьому контексті, є соціально-економічні показники сучасного українського суспільства, зважаючи, що «стан соціального капіталу у конкретному суспільстві має серйозні наслідки для того, до якого економічного устрою воно прийде» [7, с.55]. Упровадженню цієї ідеї у соціально-економічний простір фамілістичних суспільств і покликана сприяти філософія економіки як важлива складова сучасної гуманітарної освіти. Саме тому реалізація її дидактичного потенціалу стає не лише суттєвим підґрунтям трансформації економічної культури, але також і основою формування важливих концептуальних засад щодо осмислення глобалізаційних проектів сучасності у їх комплексній цілісності, що включають в себе культурну, політичну, ідеологічну та економічну складову.

Глобалізаційні чинники соціокультурної динаміки, що вимагають всебічного аналізу та висвітлення своїх сутнісних рис складають суттєвий вимір філософсько-економічних досліджень сучасності. Одним із важливих показників сучасної глобалізації стає її неоднорідність, яка проявляється на рівні культурної різноманітності світу, що глобалізується. Так, П. Бергер та С. Гантінгтон ілюструють досить відчутні відмінності культурних відгуків сучасного світу на глобалізаційні виклики [2]. Такий тип глобалізаційних тенденцій засвідчує креативну трансформацію загальноцивілізаційних тенденцій глобалізму.

Аналіз глобалізаційних тенденцій в умовах соціокультурної динаміки українського суспільства засвідчує потребу подолання тенденцій наздоганяючого розвитку, що орієнтований на відтворення соціально-економічного досвіду інших країн, і формування самобутньої економічної ідеології. Економічна ідеологія суспільства потребує, у такий спосіб, визначення рис своєї самобутності, адже як зазначав М. Кастельс, захід унікальний, але не універсальний, що і доводить сьогодні соціально-культурний досвід країн, що глобалізуються. Однак, реалізація своєрідного сценарію суспільної глобалізації

вимагає від нас забезпечення достатніх умов для ефективного розвитку духовного капіталу суспільства, як основи формування у його межах продуктивної економічної культури.

Пошук самобутнього варіанту соціально-економічної інтеграції у світову спільноту вимагає створення можливостей для обґрунтування своєрідного глобалізаційного сценарію, який дозволить не тільки зберегти соціальну та національну ідентичність, але і отримати із неї практичний зиск, зайняти своє місце у системі глобальних соціокультурних зв'язків, чому якраз і сприяє філософський аналіз соціально-економічного середовища в умовах фінансової цивілізації.

У такий спосіб ще раз підтверджується потреба залучення до соціально-економічного простору креативного економічного мислення, а не властивого йому сьогодні репродуктивного економічного знання, що спирається на калькування соціально-економічного досвіду інших країн. Більше того, оскільки «побудова інноваційно орієнтованої економіки повинна починатися зі створення необхідної інтелектуальної бази» [1, с.34], *формування продуктивної, а не репродуктивної, економічної культури* стає можливим за умови забезпечення філософсько-економічного вектору у сучасній гуманітарній освіті, що спрямована на розвиток креативного економічного мислення, а не на засвоєння та відтворення економічної теорії у освітньому контексті економічної науки.

В умовах кристалізації нової філософії освіти, яка забезпечила б відповідний рівень розвитку економічної культури суспільства, ми спостерігаємо, у такий спосіб, *співпадіння дослідницьких інтересів філософії освіти і філософії економіки*, особливо враховуючи той факт, що важливим виміром символічного капіталу суспільства є його економічна ідеологія. Реалізація дидактичного виміру філософсько-економічного знання сприяє, таким чином, суттєвому підвищенню соціальної ефективності економічного знання як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях.

Освітній контекст ознайомлення із економічною теорією та її практичним застосуванням не лише з точки зору професійного економічного світогляду (для філософських спеціальностей здебільшого оглядового), але і під кутом зору філософського аналізу таких явищ як капітал, бізнес та господарство у їхньому зв'язку із такими важливими явищами соціокультурного середовища як релігія, політика та ідеологія формує більш комплексне уявлення про соціально-економічне середовище і, відповідно, забезпечує умови його ефективного, креативного освоєння.

Дидактична функція філософсько-економічної освіти дозволяє, у такий спосіб, аналізувати структуру економічного світогляду сучасності із урахуванням тих змін, які вже відбулися, та подальших тенденцій його трансформації, а також сприяє ознайомленню із економічним менталітетом різних країн та їхньою економічною ідеологією. Освітній вимір філософсько-економічного знання дозволяє також обґрунтовано (на прикладах світоглядних принципів конкретних соціально-економічних середовищ) ілюструвати репродуктивний та продуктивний потенціали соціальних систем.

Особливо слід відзначити, що філософія економіки являє собою більш загальний вимір аналізу соціально-економічного середовища, ніж філософія бізнесу або філософія господарства. У статусі самостійних, не пов'язаних між собою навчальних дисциплін філософія бізнесу та філософія господарства, досить часто бувають представлені у якості теоретично обґрунтованого економічного досвіду суспільства, і відображають, у такому випадку, саме репродуктивний вимір економічної культури, який ґрунтується на принципах наздоганяючого розвитку.

Продуктивна економічна культура соціуму формується якраз на рівні цілісного філософсько-економічного осмислення характерних тому чи іншому суспільству економічних явищ і процесів та закономірностей їхньої динаміки. Тому обмеження аналітичного потенціалу філософсько-економічного знання бізнесовим або господарським світоглядом спричиняє

парадокс «прокрустового ложа», коли відбувається намагання осмислити сутність економічних явищ виключно у контексті одного із вимірів економічного світогляду, чи то господарського чи бізнесово-фінансового, які «не створюють самодостатнього соціально-економічного підґрунтя для ефективного розвитку соціуму» [4, с.94].

Ефективне управління соціально-економічними процесами і продуктивність соціально-економічного розвитку суспільства вимагають, таким чином, суттєвих зрушень у сфері аналізу економічної життєдіяльності суспільства та підвищення його економічної культури, адже «культура є процес нескінченної боротьби проти обмежень нашого досвіду» [6]. Міра продуктивності економічної культури суспільства, знову ж таки, стає результатом міри розвитку його духовного капіталу, який, у свою чергу, неможливо сформувати без освітянських зусиль.

Саме філософсько-економічна освіта стає тією світоглядною основою, що закладає підвалини продуктивного використання життєво важливого, соціально-практичного знання, або точніше, сприяє формуванню не лише теоретичних знань про економічні процеси у суспільстві, але і креативного мислення, яке дозволяє це знання використовувати, активувати його. Філософія економіки, як основа системної єдності світоглядних уявлень про економічне середовище, особливості та специфіку його функціонування, і стає, в умовах глобалізаційного пошуку, найбільш загальним засобом обґрунтування продуктивного економічного світогляду. Її функціональне призначення розкривається у вимірі визначення найбільш сприятливих умов для продуктивного розвитку духовного капіталу.

Філософія економіки у її освітньому контексті дозволяє переконливо довести, що надмірний господарський або бізнесовий фундаменталізм, який передбачає традиційно-ментальну перевагу економічного колективізму або, навпаки, економічного індивідуалізму, не підвищує рівня розвитку духовного капіталу, оскільки спрямовує розвиток економічної

Соціальна філософія та філософія історії

культури виключно у традиційному руслі і не сприяє її оновленню. Це зокрема стосується не тільки економічної культури, але і політичної та правової, тому ефективна у соціальному відношенні освіта має враховувати зростання актуальності ряду таких соціально-філософських дисциплін як філософія права, філософія політики, філософія управління, до яких сьогодні підключаються і філософія освіти та філософія економіки.

Уникнення неефективних у соціальному відношенні висновків щодо світоглядного осмислення сутності та особливостей «фінансової цивілізації» бачиться сьогодні можливим на основі нового підходу до освітнього процесу, *нової філософії освіти*, яка сприятиме становленню таких умов, коли освіта не нав'язує «правильного» бачення сутності тих чи інших соціальних процесів, а пропонує самостійний аналіз хиб та переваг концепцій і теорій. Саме такі підстави освітнього процесу передбачають ефективну екстерналізацію соціального середовища як основи формування нового, креативного типу соціального мислення.

У іншому випадку освіта не може сприяти розвитку самодостатньої особистості, здатної самостійно приймати важливі рішення і нести за них відповідальність, чого від нас сьогодні і вимагають реалії інформаційної цивілізації. У випадку ж ефективного застосування філософсько-економічного знання у освітньому просторі, індивід, як суб'єкт суспільної діяльності та носій духовного капіталу соціуму, набуває здатності до формування нових вимірів соціально-економічного мислення.

Дидактичний потенціал філософії економіки, як самодостатньої освітньої дисципліни, засвідчує, у такий спосіб, свою спроможність до формування духовного капіталу суспільства у всіх формах його соціального прояву. Удосконалення людського або інтелектуального капіталу філософія економіки забезпечує засобами формування здібностей до аналізу ефективності економічних ідеологій різних соціальних

середовищ сучасності та доречності їхнього застосування в соціально-економічних умовах українського суспільства.

Щодо соціального капіталу, так само на сьогоднішній день запозиченого із неоліберальної ідеології, то філософія економіки прагне до формування таких норм і цінностей економічного середовища, які сприяли б не його подальшій атомізації, а поступовому визначенню засад нового економічного світогляду суспільства, який би за результативністю актуалізованих у ньому норм соціально-економічної поведінки сприяв закріпленню своєї легітимності.

Розвиток людського і соціального капіталів у своїй сукупності сприяють формуванню потужного культурного капіталу соціуму, що проявляє себе на рівні як економічної, так і політичної освіченості та комунікативної компетентності громадян. Структурний капітал як система заходів щодо ефективної організації соціального простору, потребує свого удосконалення у контексті впровадження здобутків людського, соціального та культурного капіталів суспільства у русло їх креативного застосування у соціальній практиці.

Ефективний розвиток структурного капіталу уможлиблюється шляхом активізації економічного розуму нації, а не її економічної віри у забезпечення іноземною економічною ідеологією достатніх умов для вирішення структурних проблем вітчизняної економіки. Соціально-практична значущість символічного капіталу як основи санкціонування форм соціальної практики полягає не тільки у легалізації, але і легітимації суспільної ідеології, зокрема економічної, а також у його соціально-креативній ролі у процесі конструювання соціально-економічного середовища.

Література

1. *Артюшкова Г.* Вплив рівня освіти на інноваційну активність молоді / Г. Артюшкова // Освіта як фактор забезпечення стабільності сучасного суспільства: матеріали міжнародної

- науково-практичної конференції. — (Тернопіль, 26 березня 2004р.) — 236 с.
2. *Бергер П.Л.* Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / П. Бергер, С. Хантингтон [пер. с англ. В. Сапов]. — М.: Аспект Пресс, 2004. — 379 с.
 3. *Виноградов В.А.* Новая экономика: логика социальной реформы и экономия времени / В.А. Виноградов. — М.: Наука, 2005. — 208 с.
 4. *Глушко Т.П.* Філософія економіки у структурі сучасної гуманітарної освіти. Монографія / Т.П. Глушко. — К.: Науковий світ, 2008. — 211 с.
 5. *Льїн В.В.* Фінансова цивілізація/ Володимир Васильович Льїн. — К.: Книга, 2007. — 527 с.
 6. *Минаков М.* Опыт непонимания в ситуации глобальности [Електронний ресурс] / М.А. Минаков // Phenomen.Ru: сетевой философский журнал, 2006. — Режим доступу до журн.: <http://phenomen.ru/public/journal.php>.
 7. *Фукуяма Ф.* Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию/ Фрэнсис Фукуяма [пер. с англ. Д. Павлова]. — М.: АСТ, 2006. — 730 с.

В статье анализируется дидактический потенциал философско-экономического знания и его роль в формировании духовного капитала общества.

Ключевые слова: глобализация, духовный капитал, экономическая культура, философия экономики, философия образования.

The article devoted to analysis of modern philosophical-economy knowledge didactic measuring and its role in spiritual capital forming.

Key words: globalization, spiritual capital, economic culture, philosophy of economy, education philosophy.

Надійшла до редакції 5.02.2009 р.